

ΑΘΗΝΑ 2004. ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ;¹

Το έτος 2004 έχει συνδεθεί με την Αθήνα μέσω των ολυμπιακών Αγώνων. Και επίσης μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων έχει δαιμονοποιηθεί ή υπέρμετρα φορτισθεί με εθνικούς και οικονομικούς στόχους, για την επίτευξη των οποίων προσδοκάται ότι οι αγώνες θα λειτουργήσουν ως καταλύτης. Σπάνιες είναι οι προσπάθειες ψύχραιμης κατανόησης και αποτίμησης των πολύ έντονων μεταλλαγών που συμβαίνουν, σε σχέση με την πορεία της Αθήνας και της Ελλάδας μέσα στο διεθνές γίγνεσθαι. Στην κατεύθυνση μιας τέτοιας αναγκαίας προσπάθειας κατανόησης επιδιώκει να συμβάλει το αφιέρωμα αυτό, φέρνοντας στη συζήτηση για την Αθήνα παλαιότερες και νεώτερες «φωνές».

Τα κείμενα που συγκεντρώνει ζητήθηκαν από τους / τις συγγραφείς, τους οποίους, ως συντονίστριες του αφιερώματος, θέλουμε να ευχαριστήσουμε και από τη θέση αυτή. Εστιάζουν σε ζητήματα και πλευρές των εξελίξεων που μένουν συνήθως έξω από την πολιτική και ακαδημαϊκή συζήτηση, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στα μεγάλα και μικρά έργα και στις θετικές πλευρές των προτεραιοτήτων και επιλογών για την προετοιμασία των αγώνων, με έμφαση στους προϋπολογισμούς, τους τρόπους ανάθεσης, τους χρόνους παράδοσης, τις χωροθετήσεις κ.λπ. Επιδίωξη του αφιερώματος είναι να συμβάλει στην προσπάθεια να αρθρωθεί ένας κριτικός λόγος για πλευρές και εκδοχές της σημερινής συγκυρίας, που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο κοινωνικό γίγνεσθαι και στο μέλλον της Αθήνας και της Ελλάδας.

1. Ο μονόδρομος (;) της παγκοσμιοποίησης και η πόλη

Η απόδοση καταλυτικού ρόλου σε μια μεγάλη διοργάνωση (ή μέγα-γεγονός), όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, δεν αποτελεί ιδιορρυθμία της Ελλάδας ή της Αθήνας. Πρόκειται για συντονισμό και μεταφορά στα καθ' ημάς διεθνών προβληματισμών γύρω από το ρόλο τέτοιων γεγονότων στην εξέλιξη των πόλεων, ή και ευρύτερων γεωγραφικών ενότητων (Σάσεν 2001). Οι προβληματισμοί αυτοί εντάσσονται σε μια συζήτηση, που οι απαρχές της ανάγονται ήδη στα τέλη της δεκαετίας 1970, για τις σαρωτικές πολιτικές, παραγωγικές, κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες υπονοούνται με τον όρο παγκοσμιοποίηση. Σήμερα η παγκοσμιοποίηση προβάλλει συχνά στον πολιτικό λόγο ως μονόδρομος, οι αμφισβητήσεις όμως είναι πολλές.

Πέρα όμως από τέτοιες σημαντικές υλικές αλλαγές, η παγκοσμιοποίηση είναι και ένας τρόπος κατασκευής μιας εικόνας του κόσμου, δηλαδή μια αφήγηση (και μάλιστα εντελώς Δυτική), που ενσωματώνει συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές και τόπους, ενώ αποκλείει άλλες. Σημαντική συνιστώσα αυτής της αφήγησης αποτελεί η πόλωση μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού, που εξαφανίζει τη σημασία όλων των ενδιάμεσων γεωγραφικών κλιμάκων (υπερεθνικές ενώσεις, εθνικό κράτος, περιφέρεια κ.λπ.) (Swyngedouw 1997). Οι κερδοσκοπικές μετακινήσεις του χρηματιστηριακού κεφαλαίου, οι παγκόσμιες στρατηγικές χωροθέτησης των σημαντικών πολυεθνικών επιχειρήσεων, ο εντεινόμενος ανταγωνισμός μεταξύ τόπων, η έντονη κοινωνική και χωρική πόλωση σε διάφορες γεωγραφικές κλίμακες (Brenner, Theodore 2002) είναι πραγματικά μονόδρομος;

Το πλαίσιο των πιο πάνω αλλαγών οι πόλεις παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Οι αναδιαρθρώσεις του αστικού χώρου γίνονται προνομιακό πεδίο κινητοποίησης μηχανισμών οικονομικής μεγέθυνσης, που υποστηρίζουν και στηρίζονται στις λειτουργίες της αγοράς και οδηγούν τις τοπικές αρχές (ως ένα βαθμό ανεξάρτητα από τις πολιτικές τους τοποθετήσεις) σε δραστικές αλλαγές πολιτικής, στην

¹ Δημοσιεύθηκε στις *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004.

προσπάθεια τους να ευθυγραμμίσουν τις τοπικές δυναμικές με τις απαιτήσεις, φανταστικές, υποθετικές ή πραγματικές, ενός ραγδαία μεταβαλλόμενου διεθνούς οικονομικού συστήματος (Swyngedouw et al 2002).

Από αυτή την άποψη, οι πόλεις γίνονται «εργαστήριο» για μια σειρά νεοφιλελεύθερα πειράματα, από το place-marketing, τις ζώνες ελεύθερων συναλλαγών, τις εταιρείες αστικής ανάπτυξης, τις εταιρικές σχέσεις ιδιωτικού-δημόσιου τομέα (PPP) και τις αναπλάσεις μεγάλων ιδιοκτησιών, μέχρι τις πολιτικές απασχόλησης, τις θεσμικές αλλαγές, τα σχέδια εκκόλαψης επιχειρήσεων, τις νέες στρατηγικές κοινωνικού ελέγχου, αστυνόμευσης και επιτήρησης. Τα αστικά τοπία των προηγούμενων δεκαετιών μεταβάλλονται σημαντικά και με γρήγορους ρυθμούς. Στον αναδυόμενο καταμερισμό εργασίας, παραγωγής και κατανάλωσης, λίγες πόλεις (και χώρες) αποτελούν κομβικά σημεία και ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά που η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση προβάλλει (Scott 2001, βλ. και Σταθάκης, Χατζημιχάλης, 2004). Περισσότερες πόλεις (και χώρες) βρίσκονται στο περιθώριο της προβαλλόμενης δυναμικής, ενώ άλλες προσπαθούν να διαμορφώσουν μια δική τους ιδιαίτερη θέση, προσαρμόζοντας στο στόχο αυτό στρατηγικές και εργαλεία και τρόπους άσκησης πολιτικής.

Στη συνέχεια σχολιάζουμε σύντομα, επισημαίνοντας παράλληλα και κάποια «παραλειπόμενα», ορισμένα ζητήματα που κυριαρχούν στη ζήτηση και θεωρούνται προϋποθέσεις για την επιτυχία των πόλεων στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης και εμφανίζονται δυναμικά και στην ελληνική συζήτηση και για τις προοπτικές της Αθήνας, πριν και μετά το 2004.

1.1. Διεθνής ρόλος και τοπικές προσαρμογές

Στο πλαίσιο των μεταβολών που σύντομα σκιαγραφήσαμε πιο πάνω εντάσσεται και η συζήτηση για την ανάδυση «παγκόσμιων πόλεων» και τη σημασία που έχει ο «διεθνής ρόλος» των πόλεων. Προκειμένου να τοποθετηθεί μια πόλη στο χάρτη του παγκόσμιου ανταγωνιστικού τοπίου, στρατηγικό εργαλείο θεωρούνται οι μεγάλοι, εμβληματικοί σχεδιασμοί και έργα. Αυτά τα εγχειρήματα, που χαρακτηρίζουν και τον λεγόμενο Στρατηγικό Σχεδιασμό, συνήθως αφορούν συγκεκριμένα τμήματα της πόλης, τα οποία στη συνέχεια μετατρέπονται σε σύμβολα αναζωογονημένου αστικού χώρου, καινοτομίας και επιτυχίας, μέσω προσεκτικού σχεδιασμού, αισθητικής αναβάθμισης, ανανέωσης των υποδομών κλπ. (βλ. και Παγώνης, 2004).

Πέρα όμως από τα προφανή ερωτήματα για το τι συμβαίνει με τις περιοχές που «δεν αναζωογονούνται», η υλοποίησή τέτοιων σχεδιασμών απαιτεί συνήθως ένα πλήθος τοπικών διευθετήσεων, στο όνομα μιας μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας και ευελιξίας χειρισμών, που θεωρούνται απαραίτητοι για την προσέλκυση επενδύσεων αιχμής και την εμπέδωση του επιδιωκόμενου διεθνούς ρόλου της πόλης (βλ. και Ευαγγελίδου, 2004). Μπορεί ίσως να μιλήσει κανείς για ένα πέρασμα από τον «παλαιού τύπου» συνολικό (πολεοδομικό) σχεδιασμό στις επιλεγμένες (και επιλεκτικές) παρεμβάσεις (από το planning στα project), που έχουν ευνοήσει την ανάπτυξη διαφόρων μορφών πιέσεων και πελατειακών σχέσεων, τόσο σε επίπεδο διαμόρφωσης, όσο και υλοποίησης των «νέου τύπου» σχεδιασμών. Έτσι, οι διεθνείς επιδιώξεις δεν είναι τυχαίο ότι συχνά οδηγούν σε αστικά τοπία όπου νησίδες ακραίου πλούτου διακόπτονται από χώρους φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού και διάβρωσης του αστικού ιστού (βλ. και Σταθάκης, Χατζημιχάλης, 2004).

1.2. Στρατηγικός Σχεδιασμός και ο μύθος του απόντος κράτους

Οι πιο πάνω πρακτικές για τον αστικό χώρο θεωρείται ότι, όχι μόνο προσαρμόζονται στις απαιτήσεις της αγοράς, αλλά και πρακτικά ρυθμίζονται από αυτήν. Ο νέος λόγος για την πόλη φετιχοποιεί την αγορά, αναδεικνύοντας μόνο τις πλευρές της επιχειρηματικότητας, της επιτυχίας και του επιχειρηματικού ρίσκου των επενδύσεων.

Όμως η προβαλλόμενη λειτουργία μιας καθαρής και τέλειας αγοράς προϋποθέτει την παρουσία και παρέμβαση του κράτους σε δύο τουλάχιστον πεδία: (α) στο πεδίο της παροχής κατάλληλων υποδομών, όπου ο δημόσιος τομέας αναλαμβάνει άμεσο οικονομικό κόστος και ρίσκο, που έτσι δεν διαχέεται στην αγορά, δηλαδή στους επενδυτές του ιδιωτικού τομέα, και (β) στο πεδίο της αναμόρφωσης των θεσμών, κάτω από την πίεση της υποτιθέμενης υπερκινητικότητας του κεφαλαίου και με στόχο τη δημιουργία επιχειρηματικού κλίματος ευνοϊκού για επενδύσεις. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται προσαρμογές στα θεσμικά εργαλεία του σχεδιασμού - προκειμένου να αποφευχθούν οι «ακαμψίες» του κοινωνικού ελέγχου και των κανόνων εκπροσώπησης και συμμετοχής- αλλά και το πέρασμα στις λεγόμενες «νέες μορφές διακυβέρνησης» (Γετίμης 2003), που αντικαθιστούν την εκτός συρμού τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση.

Η διερεύνηση μιας σειράς μεγάλων ευρωπαϊκών σχεδιασμών αποκαλύπτει την καίρια συμβολή του κράτους, μέσω θεσμικών και διοικητικών αναδιαρθρώσεων, αλλά και άμεσων επενδύσεων (Swyngedouw et al 2002). Γιατί, τέτοιας κλίμακας εγχειρήματα δεν πραγματοποιούνται σε κενό, αλλά σε ένα χώρο όπου ήδη λειτουργεί, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ένα σύνολο θεσμών και ρυθμίσεων, καθώς και καθιερωμένες πρακτικές, για την ανάπτυξη του (αστικού) χώρου. Ο ρόλος του κράτους είναι καίριος για τις διαδικασίες που οδηγούν σε επιλεκτική εγκατάλειψη, καταστροφή, παραγωγή ή επαναξιοποίηση τμημάτων του αστικού χώρου, με στόχο την αποδοτική λειτουργία της αγοράς ακινήτων, ώστε να είναι δυνατή η πραγματοποίηση πολύ υψηλών γαιοπροσόδων και κερδών (βλ. και Δελλαδέτσιμας, Σαρηγιάννης, 2004). Οι νέου τύπου σχεδιασμοί γίνονται καταλύτης για ιεραρχήσεις προτεραιοτήτων και για αλλαγές σε διάφορα επίπεδα και κλίμακες χώρου και τροφοδοτούν διαδικασίες που είναι αισθητές σε τοπικό, περιφερειακό, ακόμη και εθνικό επίπεδο (βλ. και Ηλιοπούλου, 2004).

1.3. Ανταγωνιστικότητα της πόλης και πραγματικότητες των κατοίκων

Όπως ήδη αναφέραμε, η ανταγωνιστικότητα των πόλεων αποτελεί στόχο των νέου τύπου σχεδιασμών, ενώ θεωρείται βέβαιο ότι τα θετικά της αποτελέσματα θα διαχυθούν σε ευρέα στρώματα του πληθυσμού, διευκολύνοντας την κοινωνική ενσωμάτωση. Πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία αυτή αποκτούν οι τράπεζες, οι μεγάλες εταιρείες ανάπτυξης / διαχείρισης ακινήτων και υποδομών, οι κατασκευαστικές εταιρείες κ.ο.κ., που επιζητούν να δημιουργήσουν ευκαιρίες επενδύσεων και να προσελκύσουν δραστηριότητες, εταιρείες, τουρίστες, επισκέπτες, νέους κατοίκους, ως πελάτες-καταναλωτές του χώρου και των υπηρεσιών τους (Βρυχεία, 2004). Η επιλεκτική εστίαση σε περιοχές της πόλης που προσφέρονται για τέτοιες παρεμβάσεις αντικαθιστά σταδιακά την πολιτική γενικής ρύθμισης που ήταν συναρτημένη με το κράτος πρόνοιας και τις λειτουργίες του.

Όμως η επιλεκτική εστίαση σε συγκεκριμένες περιοχές της πόλης είναι ταυτόχρονα και εστίαση σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες μπορούν να επωφεληθούν από την κατεύθυνση των επενδύσεων ή και να συμμετέχουν στα οφέλη των νέων αναπτύξεων. Μέσω των αναδιαρθρώσεων του αστικού χώρου συμβαίνουν και σημαντικές αναδιαρθρώσεις στην αγορά εργασίας, σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται έτσι κι αλλιώς από την απορρύθμισή της σε τοπικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Το αναβαθμισμένο περιβάλλον που παράγεται σημειακά, και συχνά περιφράσσεται πραγματικά ή συμβολικά, απευθύνεται κυρίως σε «πελάτες» (επίδοξους κατοίκους ή επιχειρήσεις) με υψηλά εισοδήματα (βλ. και Μίχα, 2004). Η επισφαλής και χαμηλά αμειβόμενη εργασία και, φυσικά, οι φορείς της, αν και αποτελεί προϋπόθεση της ευμάρειας και ευζωΐας των ολίγων, εκδιώκεται στις αστικές και κοινωνικές περιφέρειες, για τις οποίες μιλούσε ο H. Lefebvre 30 χρόνια πριν.

Οι νησίδες πλούτου και φτώχειας στην πόλη αποκτούν όλο και πιο έντονα όρια, φυσικά, κοινωνικά και πολιτισμικά, καθώς η επιταχυνόμενη και μαζική μετανάστευση

διαμορφώνει χώρους περισσότερο παρά ποτέ πολυεθνικούς, όπου το κοντινό και οικείο συνδέεται με το απόμακρο και παγκόσμιο (βλ. και Ψημμένος, 2004). Η αυξανόμενη κοινωνική πόλωση, που προκύπτει (και) από την αντιμετώπιση της πόλης ως «παίκτη» σε μια παγκόσμια αγορά, αγνοεί τοπικές κοινωνικές δυναμικές που διαμορφώνουν τη νέα, όπως και την παλιά, αστικότητα (βλ. και Βρυχέα, 2004, Παναγούλη, 2004).

1.4 Υπέρβαση των «ακαμψιών» του κράτους πρόνοιας και κοινωνικά απο-ενσωμάτωση

Από τη δεκαετία 1980 εμπεδώνεται σταδιακά η αντίληψη ότι η κοινωνική πολιτική, οι κοινωνικοί θεσμοί και οι κοινωνικές υπηρεσίες αποτελούν βάρος στην οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων (Ροζανβαλόν 2001). Σημαντικό βήμα στην κατεύθυνση αυτή είναι η δημοσίευση του τόμου «Η κρίση του κράτους πρόνοιας» από τον ΟΟΣΑ, σε συνδυασμό με τη διακυβέρνηση της Μ. Βρετανίας και των ΗΠΑ από νεοφιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις. Στη συζήτηση μετέχουν και κριτικά κείμενοι προς τον φιλελευθερισμό πολιτικοί στοχαστές και ερευνητές, που προσπαθούν να συμβάλουν στην αναδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας σε πιο ρεαλιστικές, για τις συνθήκες και τις αντιλήψεις της εποχής, βάσεις. Ο A.Giddens (1994), για παράδειγμα, επιχειρηματολογεί υπέρ της μετάβασης από το κράτος πρόνοιας στην κοινωνία πρόνοιας, όπου οι φτωχοί αντί απλώς να εισπράτουν χρήματα, δραστηριοποιούνται δημιουργικά. Ενώ ο Mazower (2001) υποστηρίζει ότι το κράτος πρόνοιας είχε στηθεί «για τους εύπορους, τις μεσαίες τάξεις και εκείνο το κομμάτι της παλιάς εργατικής τάξης που είχε μερίδιο στους καρπούς της πλήρους απασχόλησης».

Παρά τις αδυναμίες που όντως εμφανίζει το κράτος πρόνοιας ακόμη και κατά τα, ονομαζόμενα από τον E. Χομπσμπάουμ, 30 χρυσά χρόνια, δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει κανείς ότι λειτούργησε ενσωματωτικά για τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα και ότι στον πυρήνα του συναντά κανείς την κοινωνική αλληλεγγύη. Τα μεσαία στρώματα επωφελήθηκαν μεν από το Κράτος Πρόνοιας, συγχρόνως όμως το στήριξαν μέσω της φορολογίας που επωμίσθησαν (Ροζανβαλόν 2001). Από αυτή την άποψη, στάθηκαν πιο γενναιόδωρα προς τους κοινωνικά ασθενείς, από τις οικονομικές ολιγαρχίες που αναδύονται μέσα από τη «νέα οικονομία» και εμφανίζουν ως αναπόφευκτο το ζοφερό και κοινωνικά ανάλγητο σημερινό πρόσωπο της πόλης και της αστικής κοινωνίας.

Με τον «νεοφιλελεύθερο φονταμενταλισμό της αγοράς» (όπως τον χαρακτηρίζει ο Μουζέλης 2001) που επικρατεί από τη δεκαετία του 1980, το κράτος πρόνοιας κατεδαφίζεται πρόωρα. Χωρίς να έχουν επινοηθεί θεσμοί και πολιτικές που θα το υποκαθιστούσαν δημιουργήθηκε μια βαθιά κοινωνική ρωγμή. Οι χιλιάδες άστεγοι που συναντούσε κανείς στο κέντρο του Λονδίνου (και δυστυχώς όχι μόνο εκεί) αυτή την περίοδο ακόμη και ως τουρίστας, σίγουρα καταγράφηκαν στη συλλογική μνήμη των Βρετανών και έθρεψαν την ανασφάλεια. Υποθέτουμε δε ότι η αύξηση της ανομίας και της βίας που επισημαίνουν σήμερα τα λαϊκά ταμπλόιντ δεν είναι άσχετη με τις εξελίξεις αυτές.

Στην Ελλάδα, για ιστορικούς λόγους, όπως είναι γνωστό, το κράτος δεν λειτούργησε ως κράτος πρόνοιας με τους όρους που αυτό έγινε στη Δύση, αλλά σε συνέργεια με δυναμικές που αναπτύχθηκαν στην ελληνική κοινωνία. Η εκσυγχρονιστική νομοθεσία που θεσπίστηκε δεν ανέκοψε αυτές τις δυναμικές σε πολλούς τομείς, που συχνά επέτρεψε να αναπτυχθούν παρά το νόμο, καλύπτοντας άτυπα βασικές κοινωνικές ανάγκες, όπως ήταν η κατοικία (αυθαίρετη δόμηση) και η ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων (άτυπες δραστηριότητες). Συνέβαλε έτσι στην εξασφάλιση εργασίας και εισοδήματος, αναπληρώνοντας μεν λειτουργίες του κράτους πρόνοιας, αλλά ακυρώνοντας έμπρακτα νόμους και θεσμούς (βλ. και Βαΐου, Μαντουβάλου,

Μαυρίδου 1995 & 2000). Όπως είναι γνωστό, στο σημείο αυτό εντοπίζεται μία σημαντική απόκλιση της Ελλάδας σε σχέση με τον ευρωπαϊκό χώρο.

Τι αντικαθιστά όμως την κατεδάφιση των θεσμών και πρακτικών πρόνοιας τόσο στη Δυτική Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα; Το ζήτημα απασχολεί θετικά πολλούς κοινωνικούς και πολιτικούς διανοητές (Waltzer 2003, Ταίηλορ 1997, Massey 1999). Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο J. Habermas (2003), στη σημερινή συγκυρία, ζητούμενο είναι να προβληθούν σταθεροί αξιακοί προσανατολισμοί και να υποστηριχθεί η κανονιστική ενέργεια των θεμελιωδών ηθικών και πολιτικών ιδεών που διαμόρφωσαν τη δυτική σκέψη, μεταξύ των οποίων και η κοινωνική αλληλεγγύη.

2. «Η Αθήνα σε κίνηση»². Τάσεις, ενστάσεις, αντιπαραθέσεις

Η τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων θα είναι πολύ σύντομα για την Αθήνα παρελθόν. Μένουν όμως τα έργα που έγιναν και οι διαδικασίες που ενεργοποιήθηκαν. Μένουν ακόμη οι μεταλλαγές που – συναρτημένες ή όχι με τους Ολυμπιακούς Αγώνες – εντάσσονται στις σημερινές οικονομικοκοινωνικές δυναμικές και οι προσδοκίες – ή οι φόβοι – για αυτές. Η Αθήνα παγκοσμιοποιείται; Ποιες είναι οι κυρίαρχες έντονες αλλαγές; Ποια δυναμική εισάγουν και ποια «παραλειπόμενα» μπορεί να διακρίνει η κριτική σκέψη; Μέσα στις πολλαπλές και συχνά αντιφατικές απαντήσεις που μπορούν να δεχθούν τα ερωτήματα αυτά, συνοψίζουμε μερικά σημεία, δηλωτικά των σημερινών τάσεων, ενστάσεων και αντιπαραθέσεων.

2.1 Κατασκευές, έργα αστικής υποδομής και «νέα γεωγραφία»

Αναμφισβήτητα, μια από τις πιο χαρακτηριστικές όψεις των προετοιμασιών για το 2004 είναι η έκρηξη του τομέα των κατασκευών (βλ. και Σαρηγιάννης, 2004), που αντικατοπτρίζεται τόσο στη μεγάλη έμφαση που πήρε αυτός ως προς το σύνολο της οικονομίας, όσο και στην εντυπωσιακή άνοδο των δεικτών που αναφέρονται στη δημόσια και ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα (Μαντουβάλου, Μπαλλά 2003β). Η έκρηξη των κατασκευών συναρτήθηκε με (και συγχρόνως ενεργοποίησε) σημαντικές μεταλλαγές στην γεωγραφική συγκρότηση της Αττικής, στην αγορά ακινήτων και στη λειτουργία του συστήματος γης και οικοδομής.

Τα μεγάλα έργα κυκλοφοριακής υποδομής (Αττική οδός, Δ. Περιφερειακή Υμηττού, Αεροδρόμιο, προαστιακός σιδηρόδρομος) και τα Ολυμπιακά έργα, κυριολεκτικά αλλάζουν την γεωγραφία της Αττικής, αφού για πρώτη φορά στην ιστορία τους οι τρεις φυσικές ενότητες (Λεκανοπέδιο, Θριάσιο και Μεσόγεια) συνδέονται άμεσα. Έτσι μπαίνουν δυναμικά στην αγορά ακινήτων εκτεταμένες νέες περιοχές της Αττικής με μικρότερο βαθμό κατάτμησης και, μέχρι πρόσφατα, σχετικά χαμηλές τιμές, γεγονός που λειτουργεί ως καταλύτης για την ανάπτυξη νέων λειτουργιών και την εκ των πραγμάτων μεγάλη διάχυσή τους. Ανάλογες είναι οι επιπτώσεις από τη χωροθέτηση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων που λειτουργούν ως πόλοι έλξης και άλλων νέων δραστηριοτήτων.

Αλλά και στο εσωτερικό του Λεκανοπεδίου στους κεντρικούς δήμους και περιοχές του, το μετρό και τα άλλα έργα υποδομής, οι αναπλάσεις του Ιστορικού Κέντρου, των αρχαιολογικών χώρων, κ.ο.κ. λειτούργησαν ως καταλύτες για την «αναβάθμιση» συγκεκριμένων περιοχών μέσα από τους μηχανισμούς της αγοράς. Αυτό συνεπάγεται την ομόλογη σταδιακή «κάθαρσή» τους από συγκεκριμένους κλάδους μεταποίησης και εμπορίου και την κατοικία χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων (gentrification) (βλ. και Βρυχέα, 2004). Οι μεταλλαγές αυτές δημιουργούν μεγάλη κινητικότητα στην αγορά ακινήτων, στην ανάπτυξη νέων λειτουργιών και στη γεωγραφία της απασχόλησης.

² Η διατύπωση αυτή χρησιμοποιήθηκε από την Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας (ΕΑΧΑ ΑΕ) για την παρουσίαση της δουλειάς της κατά την περίοδο 1997-2003, «όπου όλα γίνονταν [...] για να χτίσουμε τον πολιτισμό του άστεως».

Οι νέες λειτουργίες που αναπτύσσονται συνδέονται με τις νέες τάσεις στην οικονομία και στους τρόπους ζωής: συγκροτήματα αναψυχής και διασκέδασης (multiplex), θεματικά πάρκα, εμπορικά κέντρα, συνεδριακά και εκθεσιακά κέντρα, κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών (logistics), αποθηκευτικοί χώροι, εγκαταστάσεις νέων τεχνολογιών, νέα συγκροτήματα γραφείων κ.ο.κ.

Ποιος είναι ο δυναμισμός των νέων αυτών αναπτύξεων; Και τι σημαίνουν σε σχέση με την «παγκοσμιοποίηση» της πόλης; Με ποιες ομάδες και ποια κοινωνικά και πολιτιστικά πρότυπα συνδέονται; Και ακόμη: Ποιές είναι οι μεταμορφώσεις του Λεκανοπεδίου; Πώς οργανώνεται η διάχυτη ανάπτυξη (urban sprawl) στο Θριάσιο και τα Μεσόγεια και ποιες οι πολεοδομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές επιπτώσεις της; Ποιες νέες κεντρικότητες αναπτύσσονται; Πώς συνδέονται με τα παλιά Κέντρα; Ας σημειώσουμε ότι η έρευνα για τα ζητήματα αυτά είναι πολύ περιορισμένη και η συζήτηση πρακτικά ανύπαρκτη (βλ. και Βαταβάλη, 2004).

2.2 Σύστημα γης και οικοδομής και νέα επιχειρηματικά σχήματα

Η έκρηξη των κατασκευών συναρτήθηκε με μεταλλαγές στο σύστημα γης και οικοδομής και την ανάδυση νέων δυναμικών επιχειρηματικών σχημάτων. Η Ελλάδα, «παρέκκλιση» σε σχέση με το κυρίαρχο παράδειγμα ανάπτυξης των ευρωπαϊκών πόλεων, εκσυγχρονίζει εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων εκτός από τις υποδομές, και το επιχειρηματικό δυναμικό της και κάνει αποφασιστικά βήματα σε διαδικασίες που ευνοούν τη διείσδυση του μεγάλου κεφαλαίου στις κατασκευές. Οι τεχνικές εταιρείες ωθούνται σε συγχωνεύσεις, οι Τράπεζες ιδρύουν θυγατρικές εταιρείες στους τομείς ανάπτυξης, αξιοποίησης και διαχείρισης ακινήτων, ενώ σειρά νομικών ρυθμίσεων, κυρίως δημοσιονομικού χαρακτήρα, ευνοεί την συγκρότηση επιχειρηματικών σχημάτων σε συνεργασία τεχνικών εταιρειών, τραπεζών, φορέων του ευρύτερου δημόσιου τομέα (που επίσης μετασχηματίζεται με ραγδαίους ρυθμούς) και άλλων εταιρειών που διαχειρίζονται μεγάλα πακέτα γης (Μαντουβάλου, Μπαλλά 2003β). Τέτοια επιχειρηματικά σχήματα αναλαμβάνουν την κατασκευή των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων αλλά και εγκαταστάσεων για τις νέες λειτουργίες, όπως προαναφέρθηκε, συγκροτώντας ένα «νέο» σύστημα γης και οικοδομής, που λειτουργεί παράλληλα με το παλιό «παραδοσιακό» ή «συμβατικό» της αντιπαροχής, της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας και των μικρών κεφαλαίων (βλ. και Δελλαδέτσιμας, 2004). Η διαμόρφωση αυτού του «νέου» και «σύγχρονου» συστήματος γης και οικοδομής αναμφισβήτητα ευνοήθηκε από τη συγκυρία. Η δε οικοδομική έκρηξη ελαχιστοποίησε τους κινδύνους επί μέρους υφέσεων, ανεργίας κ.ο.κ. στους τομείς που συγκλίνουν προς τις κατασκευές, και είχαν ως τώρα λειτουργήσει ως ασπίδες προστασίας του «συμβατικού» συστήματος.

Θα λέγαμε ότι η ανάδυση του νέου συστήματος γης και οικοδομής ήταν αναγκαία προϋπόθεση για τα οποιαδήποτε βήματα στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης. Άλλωστε η έμφαση στην κατασκευή και στην αστική ανάπτυξη με μεγάλη κινητικότητα μεγάλων διεθνών κεφαλαίων και συνεχή δημιουργία νέων ανισορροπιών και δυνατοτήτων κερδοσκοπικών επενδύσεων στην γη και στην οικοδομή, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της νέας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας.

Βέβαια για την Αθήνα και την Ελλάδα μένει ανοιχτό το ζήτημα της «επόμενης μέρας» των Ολυμπιακών Αγώνων. Πόσο θα διατηρηθεί η σημερινή έκρηξη και πολυμορφία στον τομέα των κατασκευών; Ποιες θα είναι οι νέες διέξοδοι και για τα δυο συστήματα γης και οικοδομής; Και ποιες θα είναι οι οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές επιπτώσεις, τόσο από την ακμή όσο και από την παρακμή και των δυο σημερινών συστημάτων; Σχετικά με τα θέματα αυτά όχι μόνο λείπει η έρευνα, αλλά και συσκοτίζεται η σημασία τους. Η προοπτική της αναίρεσης της «Ελληνικής παρέκκλισης» στις διαδικασίες ανάπτυξης του χώρου θυμίζουμε ότι συσχετίζεται όχι μόνο με συμφέροντα, αλλά και με τη, συχνά άκριτη, αποδοχή κυρίαρχων

παραδειγμάτων – που βεβαίως συμβάλλει στην ανάδειξή τους ως κυρίαρχων. Εδώ αποδίδουμε και τα στερεότυπα για το «βάρος» της μικροϊδιοκτησίας, των μικρών επιχειρήσεων κ.ο.κ. στην ανάπτυξη του χώρου στην Ελλάδα, που παραγνωρίζουν τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές παραμέτρους με τις οποίες αυτά συνδέονται.

2.3 Μετανάστευση και αστικός ιστός

Μέσα σε λιγότερο από 15 χρόνια η Αθήνα – όπως και όλες οι Ελληνικές πόλεις και περιοχές – αποκτά ένα σημαντικό ποσοστό μεταναστευτικού πληθυσμού. Η ολυμπιακή προετοιμασία και η γενικότερη οικοδομική έκρηξη ευνόησαν αυτή την πορεία, αναμφισβήτητα όμως το αντίστροφο ήταν καθοριστικό: τα Ολυμπιακά έργα, η οικοδομική έκρηξη και οι μεταλλαγές στο σύστημα γης και οικοδομής στηρίχτηκαν στην αθρόα προσφορά εργατικού δυναμικού από τους μετανάστες – εξ ορισμού εφεδρικό στρατό, εκτός συνδικαλισμού και με πολύ διαπραγματεύσιμα δικαιώματα. Παράλληλα μεγάλο ποσοστό εντάχθηκε στην Αθήνα – όπως και παντού – στην προσφορά των υπηρεσιών εκείνων που το εγχώριο εργατικό δυναμικό θέλει να αποφύγει ή να πληρωθεί σε τιμές που η αγορά δεν μπορεί ή δεν θέλει να διαθέσει. Το ζήτημα βέβαια αυτό είναι τεράστιο. Εδώ θέλουμε να εντοπιστούμε στο πολυπολιτισμικό-πολυεθνικό πρόσωπο της Αθήνας, που είναι πια μια αισθητή καθημερινή πραγματικότητα. Ποιες είναι οι διαδικασίες και οι τόποι ενσωμάτωσης; Ποια είναι τα όρια, οι διαχωρισμοί οι τόποι αποκλεισμού;

Η δυναμική της αστικής ανάπτυξης στην Αθήνα, συνυφασμένη σε μεγάλο βαθμό με την συνολική αναπτυξιακή διαδικασία και βασικός άξονας κοινωνικής ενσωμάτωσης και ανέλιξης στην μεταπολεμική ελληνική κοινωνία, απέτρεψε την αποκρυστάλλωση μεγάλων κοινωνικών διαιρέσεων και συνέβαλε στην άμβλυση όσων είχαν δημιουργηθεί κατά τον μεσοπόλεμο. Οι κυρίαρχοι τύποι οικοδόμησης (αντιπαροχή – αυθαίρετη δόμηση) και ο τύπος της αστικής πολυκατοικίας, που συνυφαινεται με πολλαπλές εσωτερικές διαφοροποιήσεις (από τα υπόγεια στα ρετιρέ και από την όψη στον ακάλυπτο) προσέφεραν ελαστικότητα στις επιλογές και δυνατότητες μιας εκ των πραγμάτων κοινωνικής όσμωσης. Θα λέγαμε ότι έτσι, το «άμορφο αστικό συνεχές» της Αθήνας λειτούργησε σαν ένα «σφουγγάρι» που επέτρεψε, με τις διεξόδους που προσέφερε, την απομείωση των αντιθέσεων και σχετικοποίησε σταδιακά τις «εμβληματικές» - αλλά μέσα σε όρια – διαιρέσεις σε Ανατολική / Δυτική Αθήνα, «Βόρεια προάστια» κ.ο.κ., στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης.

Πώς λειτουργεί ο αστικός ιστός της Αθήνας σε σχέση με τις νέες κοινωνικές προκλήσεις; Ποιες ελαστικότητες και δυνατότητες κοινωνικής όσμωσης προσφέρει στους μετανάστες, αλλά και σε όσους άλλους υπονοούνται με τους όρους «υποπρονομιούχοι», «αποκλεισμένοι» κ.ο.κ.; Ποιες είναι οι επιπτώσεις των νέων αναπτύξεων και εγκαταστάσεων, των αναπλάσεων με τις διαδικασίες αναβάθμισης/κάθαρσης που κινητοποιούν, των νέων τάσεων στην οικονομία, στους τρόπους ζωής, στο σύστημα γης και οικοδομής; Η μέχρι σήμερα μάλλον περιορισμένη έρευνα φωτίζει διαφορετικές όψεις και δίνει διαφοροποιημένες απαντήσεις σε σχέση με την ένταξη των μεταναστών στον ιστό της πόλης (Πετρονιώτη 1998, βλ. και Ψημμένος, 2004). Ξέροντας όμως ότι τα ζητήματα κοινωνικής γεωγραφίας, με τις μεγάλες κοινωνικές διαιρέσεις και τη γκετοποίηση των «ξένων» είναι ίσως σήμερα ο σημαντικότερος παράγοντας σε ό,τι λέγεται κρίση της πόλης στις δυτικές κοινωνίες, μπορούμε να πούμε ότι και στο τομέα αυτό η έρευνα είναι δυσανάλογα λίγη.

2.4 Πολεοδομία, στρατηγικός σχεδιασμός και λόγος για την πόλη

Προϋπόθεση για την επιτυχία μιας πόλης στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης θεωρείται, όπως προαναφέρθηκε, το πέρασμα από τον «παλαιού τύπου» συνολικό πολεοδομικό σχεδιασμό, στις επιλεγμένες (και επιλεκτικές) παρεμβάσεις: εμβληματικά, από το planning στα projects του στρατηγικού σχεδιασμού.

Αναμφισβήτητα, για την Αθήνα, το πέρασμα αυτό αντανακλάται στις νομοθετικές ρυθμίσεις που προέτρεψαν την χωροθέτηση και κατασκευή των έργων που αναφέρονται στην Ολυμπιάδα με συνοπτικές διαδικασίες και ελέγχους, και την ανάδυση του νέου συστήματος γης και οικοδομής που επιτρέπει την δραστηριοποίηση μεγάλου κεφαλαίου στο πλαίσιο των νέων επιχειρηματικών σχημάτων. Τα έργα αστικής υποδομής, τα Ολυμπιακά έργα, η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων και οι υπόλοιπες – περιορισμένης πάντως έκτασης - αναπλάσεις που πραγματοποιούνται προϋπέθεταν και ενεργοποίησαν αυτές τις αλλαγές.

Είναι χαρακτηριστικό ότι για την υλοποίησή τους «ελαστικοποιήθηκε» με τις νομοθετικές ρυθμίσεις για τους Ολυμπιακούς Αγώνες η σημασία του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας (Ρ.Σ.Α.) στις διαδικασίες έλεγχου των χωροθετήσεων – παρ' ό,τι, όπως ξέρουμε, το Ρ.Σ.Α. δεν ήταν ούτε πολύ δεσμευτικό, ούτε άκαμπτο. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι το Ρ.Σ.Α. βρίσκεται σε διαδικασία «επικαιροποίησης» πρακτικά από το 1996 μέχρι και σήμερα – κατά τη διάρκεια δηλαδή όλης της επίμαχης φάσης «κοσμογονίας» και ρευστότητας στην Αθήνα και την Αττική. Θα διατυπώσουμε την υπόθεση ότι η καθυστέρηση αυτή συναρτάται με πολιτικούς – ιδεολογικούς λόγους που δεν επιτρέπουν, σε όφελος «της νέας δυναμικής που αναπτύσσεται», να αναιρεθεί ρητά ο «παλαιού τύπου» συνολικός σχεδιασμός που έδινε «έμφαση στα προβλήματα και τις φθίνουσες τάσεις» (Οικονόμου κ.ά 2001, 13).

Ανταποκρίνονται τα έργα που πραγματοποιούνται και οι θεσμικές – επιχειρηματικές μεταλλαγές σε ό,τι υπονοεί ο όρος «στρατηγικός σχεδιασμός»; Η πρώτη απάντηση είναι σαφώς «όχι». Οι ενστάσεις είναι πολλές και σε πολλά επίπεδα, από το έλλειμμα σε θεσμικές και διοικητικές προϋποθέσεις (βλ. και Ευαγγελίδου, 2004 – Ηλιοπούλου, 2004) μέχρι τους αρχικούς σχεδιασμούς του φακέλλου υποψηφιότητας και το βαθμό συνειδητότητας απέναντι στις προοπτικές του όλου εγχειρήματος των Ολυμπιακών Αγώνων.

Υπάρχει όμως και μια δεύτερη θεώρηση. Η «νέα γεωγραφία» της Αττικής και η, συναρτημένη άλλωστε με αυτήν, εισαγωγή του νέου συστήματος γης και οικοδομής, είναι παράγοντες που υπερβαίνουν κατά πολύ τις άμεσες πολεοδομικές και διαχειριστικές σκοπιμότητες με τις οποίες επιχειρηματολογούνται, όπως π.χ. ολοκλήρωση των κυκλοφορικών δακτυλίων, χρηματοδότηση των ολυμπιακών έργων κ.ο.κ. Συνιστούν μεταλλαγές πραγματικά στρατηγικής σημασίας σε μια πορεία προς την «παγκοσμιοποίηση» της πόλης, που, όπως προαναφέρθηκε, κατά μια διάστασή της είναι σύμφυτη με την προσέλκυση επενδύσεων διεθνών κεφαλαίων στους τομείς της αστικής ανάπτυξης και των κατασκευών.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι επί μέρους ρυθμίσεις, που προώθησαν τις μεταλλαγές αυτές εντάσσονται σε μια συγκροτημένη και συνειδητή επιλογή. Αναμφισβήτητα δε, ούτε τα έργα που υλοποιήθηκαν ούτε οι σχετικές ρυθμίσεις, συζητήθηκαν, «ωρίμασαν» και αποφασίστηκαν με όρους και διαδικασίες που ανταποκρίνονται προς ό,τι στη διεθνή συζήτηση χαρακτηρίζεται ως «στρατηγικός σχεδιασμός». Αντίθετα μάλιστα, πολλές ενδείξεις οδηγούν στην εκτίμηση ότι οι αναγκαίες για την εφαρμογή των έργων αναπροσαρμογές του ισχύοντος συστήματος σχεδιασμού, που χαρακτηριζόταν ήδη πληθωρικό, πολύπλοκο, δυσλειτουργικό και αδιαφανές, (Μαντουβάλου, Μπαλά 2003α), συνεπάγονται διεύρυνση των αδυναμιών του³.

Στρατηγική σημασία, μεταξύ των έργων που πραγματοποιούνται στη σημερινή συγκυρία, αποδίδουμε επίσης στην «Ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων». Αυτός ο εξαιρετικός περίπτωσης, στα πλαίσια του παγκοσμιοποιημένου ανταγωνισμού των πόλεων ανάγεται, εκ των πραγμάτων, σε σημαντικό παράγοντα place – marketing

³ όπως π.χ. ο μεγάλος αριθμός Διαταγμάτων του ΥΠΕΧΩΔΕ που απορρίπτονται από το ΣτΕ, οι αποφάσεις για μεγάλα έργα που ακυρώνονται, νομικές ρυθμίσεις που κρίνονται αντισυνταγματικές κ.ο.κ.

της Αθήνας, που προβάλλει έτσι το «δυνατό» στοιχείο της: την ιστορία της με το παγκόσμιο σύμβολο του Παρθενώνα και της ελληνικής αρχαιότητας.

Οι ενστάσεις που διατυπώνονται για τα πολιτισμικά συνδεδεμένα μιας τέτοιας πορείας «θεαματικοποίησης» της μνήμης και της ιστορίας στην Αθήνα είναι σαφείς (βλ. και *Σόρογκας) και αρθρώνουν με ενάργεια ένα διάχυτο προβληματισμό, που έχει μείνει όμως αποσπασματικός. Είναι πάντως γεγονός ότι σήμερα η θεαματικοποίηση της μνήμης και της ιστορίας συχνά χαρακτηρίζει τους εμβληματικούς σχεδιασμούς, που έχουν στόχο να βάλουν τις αντίστοιχες πόλεις στον παγκόσμιο χάρτη του ανταγωνισμού. Και ότι μέσα σ' αυτό το γενικότερο πλαίσιο, ο κριτικός λόγος για την μνήμη και την ιστορία μένει στο περιθώριο των προβληματισμών για το σχεδιασμό.

Για την Αθήνα ειδικότερα, όπως προκύπτει από όλη την πολεοδομική της ιστορία (Μαντουβάλου, 1988) και αντανakλάται στα βιβλία που κυκλοφορούν (βλ. και *Βαταβάλης) θα λέγαμε ότι είναι χαρακτηριστική –σχεδόν μοιραία– η διαρκής και αμφιθυμική επιστροφή στην ιστορία της κι η άμεση εμπλοκή της ιστορίας με το πολεοδομικό γίνεσθαι της πόλης σε παρόντα χρόνο.

3. Για μια «άλλη» παγκοσμιοποίηση

Η συζήτηση για τα κοινωνικά συνδεδεμένα της παγκοσμιοποίησης μας οδηγεί σε μια άλλη όψη της, που προβάλλει και ως μεγάλο ζητούμενο: την «παγκοσμιοποίηση» των πρακτικών και των φωνών της αμφισβήτησης, με στόχο την σύνθεση των εμπειριών, τη γονιμοποίηση της κριτικής σκέψης, την επεξεργασία προτάσεων που οδηγούν σε νέες μορφές κινητοποίησης και δράσης. Βασική θέση είναι ότι, στη σημερινή ρευστή συγκυρία των σαρωτικών παγκόσμιων μεταλλαγών, δεν μπορεί να υπάρξει κατανόηση και δράση για το τοπικό, ανεξάρτητα από τα προβλήματα και τις δυναμικές που δημιουργούνται στο διεθνές πεδίο. Και αντίστροφα: δεν μπορεί να υπάρξει κατανόηση και δράση για το διεθνές αν παραβλέψουμε τον πλούτο των ιδιαίτερων ιστοριών, κοσμοθεάσεων, πολιτισμικών και κοινωνικών εμπειριών (βλ. και Σόρογκας, 2004), όπως διαμορφώθηκαν μέσα από τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε τόπου. Σ' αυτό το πλαίσιο τοποθετείται το σύνθημα «σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά» (βλ. και Βρυχέα, 2004).

Σε μια αντίστροφη φορά προς την ενιαία σκέψη για την παγκοσμιοποίηση και τις δραματοποιημένες / απλοποιημένες ερμηνείες για το πολιτικό-κοινωνικό γίνεσθαι, προς την απομείωση του δημόσιου χώρου και τη θεαματικοποίηση της πόλης, κατά το τελευταίο διάστημα, σημειώνονται βήματα στο διεθνή χώρο προς την κατεύθυνση αυτή: συμπυκνώνονται προβληματισμοί, συγκροτούνται εργαλεία δράσης, χαράσσονται δρόμοι συλλογικών πρακτικών προς τον ενεργό διεθνισμό.

Και η Ελληνική εμπειρία σ' αυτή την κρίσιμη συγκυρία προς το 2004; Η αποτίμηση είναι δύσκολη. Σε σχέση με τα ζητήματα της πόλης σημειώνονται οπωσδήποτε σημαντικές τοπικές αντιδράσεις – κινήματα για συγκεκριμένα έργα αλλά και ευρύτερα, για την Ολυμπιάδα, και επίσης κινήματα, σε συντονισμό διαφόρων βαθμών, με διεθνείς κινητοποιήσεις.

Επισημαίνονται όμως και ελλείμματα με ιδιαίτερη σημασία (βλ. και Παναγούλη, 2004): Η απόσταση της επιστημονικής κοινότητας που συναρτάται με τα ζητήματα της πόλης, από τα κινήματα και τις πρακτικές της αμφισβήτησης. Αναφέρεται μάλιστα ότι τα κινήματα θεωρούν πως «οι τεχνικοί» βρίσκονται κυρίως «από την άλλη μεριά» και κρατούν ένα ρόλο εργαλειακό σε σχέση με τις επιλογές της εξουσίας και του κεφαλαίου. Το ζήτημα αυτό είναι βέβαια τεράστιο και κρίσιμο. Εδώ θα περιοριστούμε σε δυο σχόλια.

Το πρώτο, αναφέρεται στο ρόλο του σχεδιασμού. Μήπως η επιστημονική κοινότητα, σε αναλογία με όσα συμβαίνουν και στο πεδίο των κρατικών προγραμμάτων και

σχεδιασμών, δεν μπόρεσε να τοποθετήσει τη δική της πρακτική και οπτική στα όσα ιδιαίτερα συμβαίνουν στην Ελλάδα και να διαμορφώσει ένα αξιόπιστο εναλλακτικό λόγο μαζί με τα κινήματα;

Το δεύτερο, αναφέρεται στην κρίση της αριστεράς. Μήπως κινήματα και τεχνικοί δεν μπορούν να ξεπεράσουν ένα καταγγελτικό λόγο που τείνει να δαιμονοποιεί την κατάσταση και δεν βοηθάει ούτε στο νοητικό της έλεγχο;

Σε ένα κόσμο που τρέχει με μεγάλη ταχύτητα προς το άγνωστο, πρέπει μεταξύ υπεραισιοδοξίας και δαιμονοποίησης να αναζητηθούν τα μονοπάτια που ενεργοποιούν την ιστορία και τη μνήμη, τα επιτεύγματα της δυτικής πολιτικής σκέψης και τις τοπικές εκφάνσεις της και αποτρέπουν την αποδόμηση των ενσωματωτικών μηχανισμών που συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο του κοινωνικού κράτους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., 1995, «Κοινωνική ενσωμάτωση και ανάπτυξη του αστικού χώρου στην Ελλάδα: Τα τοπικά δεδομένα στην Ένωμένη Ευρώπη'», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος Α', τ. 16, Ιούνιος 1995.
2. Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., 2000, «Η μεταπολεμική Ελληνική Πολεοδομία, μεταξύ θεωρίας και συγκυρίας», *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*, Πρακτικά συνεδρίου, Βόλος.
3. Βαταβάλη Φ., 2004, "Τάσεις στη σύγχρονη βιβλιογραφία για την πρωτεύουσα", στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
4. Brenner, N., Theodore, N., 2002, "Cities and the geographies of 'Actually existing neoliberalism'", *Antipode*, 34:3, σελ. 349-379
5. Βρυχεία Α., 2004, "Χωρικές συγκρούσεις σε ασύμβατες διαδρομές. Σκέψεις με αφορμή εμπειρίες αντιστάσεων στα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας", στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
6. Γετίμης, Π., Καυκαλάς, Γ. (επιμ) (2003), *Μητροπολιτική Διακυβέρνηση. Διεθνής εμπειρία κα ελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα: ΙΑΠΑΔ Πάντειο Πανεπιστήμιο
7. Δελλαδέτσιμας Π.Μ., 2004, "Η τρέχουσα δυναμική της ανάπτυξης της Αθήνας: συμβατικό – νέο πρότυπο και έργα υποδομής", στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
8. Ευαγγελίδου Μ., 2004, "Θεσμικές προϋποθέσεις για την άσκηση μιας πολιτικής τόνωσης του διεθνούς ρόλου της Αθήνας", στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
9. Giddens, A., 1994, *Beyond Left and Right*, Cambridge: Polity Press
10. Habermas, J., 2003, *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, Αθήνα: Πόλις
11. Ηλιοπούλου Ε., 2004, "Διαδικασίες στρατηγικού σχεδιασμού της Αθήνας και ένταξη σε αυτόν δράσεων σχετικών με τους Ολυμπιακούς Αγώνες", στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
12. Μαντουβάλου, Μ., 1988, «Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας (1830-1940)» στο *Από την Ακρόπολη της Αθήνας στο Λιμάνι του Πειραιά*, επιμ. Χ. Σακελλαρόπουλος, εκδ. ΕΜΠ Politecnico di Milano
13. Μαντουβάλου, Μ., Μπαλλά, Ε., 2003α, «Ο (μη;) σχεδιασμός του αστικού χώρου: κοινωνικοί προσδιορισμοί και πολιτικές διαστάσεις», ανακοίνωση στην επιστημονική ημερίδα «Σχέδιο Πόλεως: Πραγματικότητα και μύθος» της Ένωσης Δικαστικών Λειτουργιών Συμβουλίου Επικρατείας, 5/5/2003
14. Μαντουβάλου, Μ., Μπαλλά, Ε., 2003β, «Μεταλλαγές στο σύστημα γης και οικοδομής και διακυβεύματα του σχεδιασμού στην Ελλάδα σήμερα», υπό

δημοσίευση στο *Η ελληνική πόλη προς τον 21^ο αιώνα*, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή πολεοδομίας Α. Αραβαντινό

15. Massey, D., 1999, *Power geometries and the politics of space-time*, Heidelberg: University of Heidelberg
16. Mazower, M., 2001, *Σκοτεινή Ηπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
17. Μίχα Ειρ., 2004, “Ασφάλειες και ανασφάλειες στο δημόσιο χώρο της πόλης: σκηνοθεσίες και πολιτικές”, στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
18. Μουζέλης, Ν., 2001, *Για έναν εναλλακτικό Τρίτο Δρόμο*, Αθήνα: Θεμέλιο
19. Οικονόμου, Δ., Γετίμης, Π., Δεμαθάς, Ζ., Πετράκος, Γ., Πυργιώτης, Γ., 2001, *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
20. Παγώνης Θ., 2004, “Ο φυσικός σχεδιασμός ως μέσο για την προβολή της πόλης: η νέα φανταστική εικόνα της Αθήνας”, στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
21. Παναγούλη Ε., 2004, “Τα κινήματα της πόλης”, στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
22. Πετρονώτη, Μ., 1998, *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης*, Αθήνα: UNESCO/ΕΚΚΕ
23. Ροζανβαλόν, Π., 2001, *Το νέο κοινωνικό ζήτημα. Επανεξετάζοντας το κράτος πρόνοιας*, Αθήνα: Μεταίχμιο
24. Σάσεν, Σ., 2001, *Χωρίς έλεγχο*, Αθήνα: Μεταίχμιο
25. Scott, A., 2001, “Globalization and the rise of city-regions”, *European Planning Studies*, 9: 7, σελ. 813-826
26. Σόρογκας Σ., 2004, “Αθήνα 2004”, στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
27. Σταθάκης Γ., Χατζημιχάλης Κ., 2004, “Αθήνα διεθνής πόλη: από την επιθυμία των ολίγων στην πραγματικότητα των πολλών”, στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004
28. Swyngedouw, E., 1997, “neither global nor local: glocalization and the politics of scale”, στο Cox, K. (ed) *Spaces of globalization: reasserting the power of the local*, London: Guilford, σελ. 137-166
29. Swyngedouw, E., Moolaert, F., Rodriguez, A., 2002, “Neoliberal urbanization in Europe: Large scale Urban Development Projects and the New Urban Policy”, *Antipode*, 34:3, σελ. 542-577
30. Ταίηλορ, Τσ., 1997, *Πολυπολιτισμικότητα. Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Αθήνα: Πόλις
31. Walzer, M., 2003, *Η Ηθική εντός και εκτός των συνόρων*, Αθήνα: Πόλις
32. Ψημμένος Ι., 2004, “Μετανάστες και κοινωνικός αποκλεισμός στη σύγχρονη πόλη: η περίπτωση της Αθήνας”, στο *Γεωγραφίες*, τεύχος 7, 2004